

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ РФ ТА КНР ЩОДО РОЗВ'ЯЗАННЯ «КОРЕЙСЬКОГО ВУЗЛА»

У даній статті автор розглянула сутність та геополітичний вплив «корейської проблеми» на структуру системи субрегіональних та міжнародних відносин, дослідила еволюцію підходів та політику на сучасному етапі двох великих регіональних держав – Російської Федерації та Китайської Народної Республіки – щодо вирішення територіальної проблеми об'єднання Кореї.

Ключові слова: «корейська проблема», міждержавні відносини, територіальний конфлікт, співробітництво, Китай, Росія, Північна Корея, Південна Корея.

В данній статтє автор рассмотрела суть и геополитическое влияние «корейской проблемы» на структуру системы субрегиональных и международных отношений, исследовала эволюцию подходов и современную политику двух великих региональных государств – Российской Федерации и Китайской Народной Республики – относительно решения территориальной проблемы объединения Кореи.

Ключевые слова: корейская проблема, межгосударственные отношения, территориальный конфликт, сотрудничество, Китай, Россия, Северная Корея, Южная Корея.

In this article the author considered the «Korean problem» nature and geopolitical weight on the structure of sub-regional and international relations, analyzed the evolution of approaches and the current policy of the two regional powers – the Russian Federation and People's Republic of China – to a solution of the territorial problem of peaceful Korean reunification.

Key words: the Korean problem, interstate relations, the territorial conflict, cooperation, China, Russia, Northern Korea, South Korea.

На сучасному етапі розвитку людства все більшу увагу привертає до себе Азіатсько-Тихоокеанський регіон у цілому, і зокрема субрегіон Північно-Східної Азії, де перетинаються геополітичні інтереси найбільших економічних та ядерних держав світу – Китаю, Росії, США, Японії. На відміну від Європи, тут навіть після закінчення біполярної конфронтації залишається багато елементів холодної війни, які навряд чи будуть ліквідовані в найближчій перспективі. Одним із таких елементів є проблема возз'єднання двох Кореї – КНДР та Республіки Корея (РК) – в єдину державу. Її актуальність полягає в тому, що складне переплетіння різновекторних міжнародних інтересів і тенденцій разом з внутрішньополітичними особливостями розвитку двох держав створювало і досі створює небезпеку спалаху воєнного конфлікту на Корейському півострові з небезпекою застосування зброї масового знищення, який прямо перешкоджатиме забезпеченню миру та безпеки передусім у Північно-Східній Азії, а в результаті сучасного розвитку глобалізаційних процесів – вплине на весь світ.

Особливістю «корейського вузла» також є те, що на його розв'язання безпосередньо впливає політика таких великих регіональних гравців, як РФ та КНР. Це, в свою чергу, актуалізує питання вивчення

еволюції підходів цих країн на проблему возз'єднання Кореї в контексті миру та стабільності в АТР.

Варто зазначити, що виключно корейське питання рідко ставало окремим об'єктом дослідження. В цьому ракурсі можна згадати наукові розвідки таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як І. С. Погорелова [1], Кан Ден Сік [2]. Зазвичай корейська проблема виступає невід'ємною складовою частиною досліджень в сфері забезпечення регіональної безпеки та стабільності чи політики великих держав – КНР, РФ, США, Японії. В українській та російській історіографії до цих проблем звертались такі вчені, як А. Д. Богатуров [3], С. А. Канчуков [4], А. Лукін [5], М. Л. Титаренко [6], О. В. Шевчук [7].

Мета даної роботи полягає в дослідженні еволюції підходів, поглядів, політики Росії та Китаю щодо розв'язання «корейського вузла» – проблеми територіального возз'єднання двох Кореї – Північної та Південної – в єдину державу.

Суть корейської проблеми полягає в самому факті існуванні на Корейському півострові двох незалежних державних утворень і складному комплексові їхніх взаємовідносин. Існують спільні питання для РК і КНДР – досягнення мирного співіснування двох Кореї та їх поступове об'єднання, питання возз'єднання корейських родин, розлучених унаслідок

війни 1950-1953 рр., повернення військовополонених часів війни. Однак ідеологічні розбіжності, приналежність до протилежних соціальних систем, інформаційне протистояння, нарощування військового потенціалу обох сторін та ядерна діяльність КНДР заважають нормалізації міжкорейських відносин.

Геополітична, гео економічна та безпекова важливість півострова закономірно обумовлює інтерес великих держав до процесу об'єднання та забезпечення миру й стабільності в регіоні. Китай та Росія через своє географічне розташування завжди мали особливі історичні зв'язки як з КНДР, так і з РК. І вплив їх політики на проблему об'єднання Кореї величезний. Крім того, багато дослідників та науковців, зокрема такі політологи-сходознавці, як М. Абрамович, Г. Гендерсон, Ш. Шуджа [8], П. Шнайдер [9] доволі справедливо підкреслюють, що «в теперішніх умовах будь-яка формула, яка не включає зацікавлені сторони, виглядає нереально».

З часу оформлення «корейського вузла» і до сьогодні, майже за шістдесятирічний період, політика та підходи до його розв'язання змінювались як в Росії, так і в Китаї.

Варто зазначити, що в період до розпаду Радянського Союзу детермінуючим фактором відносин між зазначеними країнами була ідеологія. До 1970-х років Китай прагнув закріпити раніше досягнуте зближення з КНДР та ще більше відірвати її від соціалістичних країн, у тому числі і від СРСР, розглядаючи КНДР як свого єдиного вірного союзника в Азії. Тому керівники КНР всіляко підтримували ідеологію культу особистості і націоналістичні амбіції в Північній Кореї. Китай взяв активну участь в роботі Женевської наради 1954 р. щодо мирного урегулювання в Кореї та Індокитаї, виступив з цілим рядом ініціатив, направлених на розрядку напруги в АТР. 11 липня 1961 р. був підписаний Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між Пекіном та Пхеньяном. Згідно з цим договором, що діє й нині, Китай зобов'язаний надати військову допомогу КНДР у разі військової агресії проти неї [10]. Наприкінці 1970-х років Пекін почав проводити дещо іншу політику – притримання антиамериканської та антияпонської політики. Китай уже не підштовхував Пхеньян до прямого військового конфлікту з РК та схилив Кім Ір Сена до гнучкішої лінії, розрахованої на багатоступінчастий підхід у вирішенні проблеми об'єднання країни [11].

Разом з тим змінювався курс Пекіна і відносно Південної Кореї – він усе більше схилився до контакту та економічного співробітництва. Однак при цьому Китай прагнув зберегти та укріпити свій вплив у Північній Кореї та домінувати на Корейському півострові, не допускаючи іншого переважаючого впливу.

Майже така ж тенденція щодо РК спостерігалась і з боку Радянського Союзу. Так, після приходу до влади М. Горбачова СРСР відмовився від спроб розширити свою присутність в південних районах Тихого океану. Став зростати інтерес до нормалізації відносин з Південною Кореєю. У квітні 1989 р. були встановлені торгові зв'язки Москви і Сеула, а в жовтні 1990 р. – дипломатичні відносини [12].

Розпад Радянського Союзу та закінчення біполярної конфронтації, розвиток процесів глобалізації, вихід на перших план пріоритетів економічного зростання, безпековий фактор детермінували зміну підходів Росії та Китаю до розв'язання «корейського вузла».

З самого початку 1990-х років внутрішні зміни в Росії разом зі змінами міжнародної ситуації призвели до суттєвого повороту в її відносинах із двома корейськими державами. Позиція Росії у відношенні до міжкорейського зближення та його можливих результатів також визначається національними інтересами Росії, яким, безумовно, відповідає ліквідація джерела напруги в її далекосхідних кордонів та поява в перспективі єдиної Кореї дружньої Росії.

19 листопада 1992 р. був підписаний Договір про основи відносин між Росією і Південною Кореєю. РК зміцнила своїх міжнародно-політичних позицій за рахунок встановлення дипломатичних відносин із Радянським Союзом (у січні 1990 р.), рядом колишніх соціалістичних країн, у 1992 р. – з КНР. Ці обставини могли сприяти створенню більш сприятливих зовнішніх умов для зближення Південної і Північної Кореї і здійснення формули «перехресного визнання», відповідно до якої Росія і Китай як колишні союзники КНДР по війні 1950-1953 рр. визнали б Сеул, а США і Японія встановили б дипломатичні відносини з Пхеньяном. Кроком у цьому напрямку був одночасний прийом 17 вересня 1991 р. обох корейських держави в ООН. Незабаром у грудні 1991 р. КНДР і РК підписали міждержавну угоду про примирення, ненапад і співробітництво, а в лютому 1992 р. – Спільну декларацію про створення без'ядерної зони на Корейському півострові, згідно з умовами якої обидві сторони проголосили відмову від виробництва, зберігання, розміщення, придбання або випробування ядерної зброї. Проте «перехресне визнання», на жаль, не отримало завершення, тому що Токіо і Вашингтон на визнання Пхеньяна не пішли.

Відносини Росії з КНДР у середині 90-х років були натягнутими через рішення Москви визнати Сеул. Росія перестала вважати себе зв'язаною з КНДР союзним договором 1961 р., згідно з яким вона, як правонаступниця СРСР, мала надавати допомогу Північній Кореї в разі війни на Корейському півострові. У 1995 р. Москва повідомила КНДР про відмову від продовження цього договору на черговий п'ятирічний термін. Одночасно Росія запропонувала КНДР почати підготовку нового договору, але ця пропозиція не знайшла підтримки в правлячих колах Пхеньяна.

З приходом до влади в КНДР Кім Чен Іра відбулося деяке пожвавлення відносин із Китаєм і Росією. 9 лютого 2000 р. в Пхеньяні міністри закордонних справ РФ і КНДР підписали новий Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво, який був скороченим варіантом попереднього – з нього були вилучені положення, що передбачали надання російською стороною військової допомоги Північній Кореї. У липні 2000 р. відбувся візит президента РФ В. Путіна в КНДР. Кім Чен Ір двічі відвідав Москву [13].

Не можна не відзначити зростання впливу (в цілому позитивного) російської політики на розвиток ситуації на Корейському півострові. Росія прагне відігравати в справах Корейського півострова конструктивну, стабілізуючу роль, яка не протирічить нічим інтересам. Президент В. Путін у своєму посланні Президенту Кім Де Джуну зазначив про готовність Росії надати допомогу для створення сприятливих умов для прямого діалогу між Пхеньяном та Сеулом [14].

На початку 1990-х рр. новий дозований прагматизм Китаю в зовнішній політиці і послаблення ідеологічної непримиримості, засудження культури Мао Цзедуна, неповне виконання Китаєм своїх зобов'язань відносно економічної допомоги Північній Кореї – все це викликало протиріччя з боку КНДР. Не може не непокоїти Північну Корею і зростаюче зближення Китаю із США та Японією щодо вирішальних стратегічних питань. Крім того, Пхеньян незадоволений скороченням економічної продовольчої допомоги з Китаю, яка щорічно складає більше 500 тисяч тон. Китай також надає підтримку в рішенні енергетичної кризи, забезпечуючи Північ достатнім об'ємом нафти [15]. Для Китаю Північна Корея є тягарем, однак він і надалі буде надавати їй допомогу в стратегічних матеріалах, щоб зберегти свій вплив. Тому КНР виявилась єдиною великою державою, яка змогла зберегти дружні відносини з Пхеньяном.

Китай розглядає КНДР як ключову ланку своєї безпеки в Північно-Східній Азії. У Пекіні вважають, що китайським інтересам найбільшою мірою відповідає збереження КНДР як самостійної держави. Китай докладає серйозних зусиль для запобігання військового конфлікту на півострові і розвалу північнокорейського режиму ззовні. У зв'язку з цим можна погодитися з американським ученим Стівеном Кіммом, що «навіть з ядерною зброєю Північна Корея може бути прийнятна для Китаю», якщо Пекін буде і «далі впливати на неї». Разом із тим для Китаю корейська проблема характеризується певним дуалізмом: з одного боку, Пекін зацікавлений у мирному розв'язанні проблеми, а, з іншого – можливе об'єднання КНДР і РК синонімічно для Пекіна розширенню зони американо-японського впливу [16].

У ході пошуку шляхів врегулювання конфлікту на Корейському півострові сформувався офіційний шестисторонній механізм узгодження цілей і з'ясування вимог сторін. Заслуга в подоланні взаємної недовіри сторін на переговорах належить КНР. Китайська сторона взяла на себе ініціативу проведення переговорів для виходу з кризи, пов'язаної з відмовою Пхеньяну від своїх міжнародних зобов'язань і розробкою ядерної зброї. Пекін виступив «третьою стороною» в конфлікті, надав можливість його учасникам зустрітися в тристоронньому форматі і зіграв роль у розширенні переговорного процесу до шестистороннього формату. Механізм розглядався КНР, а також Росією як інструмент спільної боротьби з традиційними і нетрадиційними загрозами безпеці [17].

Китай прямо та непрямо переконував Північну Корею в необхідності відкритої економічної політики.

Підтримував заходи з покращення відносин між Півднем та Північчю, оскільки нестабільність обстановки на півострові може негативно вплинути на економічний розвиток та безпеку Китаю, а також на посилення впливу США по всій Північно-Східній Азії. Крім того, Китай підтримує курс покращення відносин між Північчю, Японією та США, сподіваючись на мирне вирішення ядерної проблеми Півночі, оскільки все це може надати допомогу в подоланні економічних труднощів та просування процесу реформ у Північній Кореї.

З кінця 1990-х років китайське керівництво стало переглядати уявлення про своє місце у світі. Пекін усвідомив неминучість змін та визнав необхідність розвитку тісних відносин із великими державами. Нове керівництво на перший план висуває роботу зі створення сприятливої міжнародної обстановки для економічного розвитку, тому активно бере участь в міжнародній боротьбі проти тероризму, серйозно ставиться до стратегії багатополарності, позитивно відгукується на ідею багатосторонньої безпеки тощо. Все це направлено на збереження та розвиток стабільних відносин із США. У зв'язку з цим Китай може відмовитися від так званих особливих відносин з Північною Кореєю та запропонувати їй принцип взаємності [18].

Таким чином, курс Китаю стосовно корейської проблеми диктувався зростаючим прагненням зберегти статус-кво та обмежити можливості порушення безпеки з боку КНДР. Цілком очевидно, що сильна політична підтримка Пекіна Північній Кореї ускладнює проблему забезпечення стабільності на півострові, але, безсумнівно, Китай виступає проти дій, що можуть викликати військовий конфлікт. Оскільки силовий варіант може викликати потік біженців на китайському кордоні з КНДР, а також екологічну і гуманітарну катастрофи. А це призведе до посилення позицій США в регіоні, зважаючи на союзницькі відносини Вашингтона і Сеула. Тому КНР не може допустити колапс Північного режиму.

Цим пояснюється, зокрема, «стабільно м'яка» реакція КНР на періодичні зіткнення між Сеулом та Пхеньяном. Як приклад, досить згадати нещодавній артилерійський обстріл КНДР південнокорейського острова Йонпхендо в Жовтому морі 23 листопада 2010 р. У відповідь багато держав світу (зокрема й Росія), за прикладом США, засудили КНДР. Китай, у свою чергу, лише висловив співчуття та закликав Північну та Південну Корею зберігати мир [19]. Офіційний представник МЗС КНР Хун Лей на прес-конференції 25 листопада зазначив лише, що Пекін: «виступає проти будь-яких дій, що завдають шкоди миру і стабільності на півострові. Китайська сторона енергійно закликає КНДР і РК зберігати холоднокровність і стриманість і в короткий час повступити до діалогу і контактів, щоб уникнути повторення подібних інцидентів» [20]. Також Хун Лей наголосив на необхідності повернення до шестисторонніх переговорів як механізму підтримання миру.

Така реакція доводить, наскільки геополітично важливим є збереження північнокорейської держави для КНР. Ігноруючи навіть те, що дослідники нази-

вають події 23 листопада – найгострішою збройною сутичкою з часів Корейської війни 1950-1953 рр.

Міжнародне співтовариство не раз підкреслювало, що Пекін – практично єдина держава у світі, яка може якісно вплинути на політику Пхеньяна. Офіційний представник держдепартаменту США Ф. Кроулі зазначає, що «Китай важливий у перенаправленні Північної Кореї в принципово іншу сторону... Пекін має величезний вплив на КНДР, і ми очікуємо, що він використає його, щоб знизити напругу... і закликати КНДР до серйозних кроків у напрямку денуклеаризації» [21]. Провідний науковий співробітник Інституту проблем міжнародної безпеки РАН О. Фененко, коментуючи ситуацію, визнає що у Москві, не дивлячись на договір про добросусідство з Північною Кореєю, реально не має ні політичних, ні економічних важелів, щоб вплинути на позицію Пхеньяна. Проте, такі важелі, і дуже серйозні, є в Пекіна [22].

Отже, Росія та Китай виступають за мирне вирішення ядерної проблеми Півночі та підтримують процес співробітництва між двома частинами Кореї. Обидві країни серйозно ставляться до дружніх відносин із США, проте з деякими відмінностями. Так, якщо Китай сподівається на продовження існування режиму Півночі та проявляє пасивність щодо багатостороннього співробітництва в області безпеки, то Росія виступає за мирне об'єднання півострова та проявляє активну зацікавленість в системі багатостороннього співробітництва в області безпеки в ПСА. В цьому плані є всі підвалини очікувати від Росії стратегічного співробітництва з Республікою Корея [23].

Лейтмотив політики великих держав стосовно Корейського півострова коротко можна охарактеризувати як збереження миру та безпеки, посилення впливу на півострові. Країни сприяють зменшенню напруги та ескалації конфлікту. Проте, незважаючи на таке сприяння, треба зазначити, що ні КНР, ні РФ не бажають в кінцевому результаті бачити об'єднану Корею, адже невідомий зовнішньополітичний курс єдиної держави. Саме невизначеність майбутнього об'єднаної держави відносно характеру зовнішньої політики, її участі в військово-політичних союзах і направленості таких союзів змушує Росію й КНР,

вітаючи корейську розрядку, обережно ставитися до перспектив об'єднання. Росію та Китай також не влаштовує поява в якості сусіда держави з 70-мільйонним населенням, яка знаходиться під переважним впливом інших держав [24].

Враховуючи сучасне політичне та економічне становище зазначених країн, актуальним є не їх переважаюча позиція в Кореї, а скоріш недопущення такої ситуації, коли об'єднана Корея залишилася б під впливом якоїсь одної (до того ж ворожої для Росії чи КНР) великої держави. І оскільки при нинішньому співвідношенні в Північно-Східній Азії розвиток подій за таким сценарієм виключити повністю неможливо, для обох великих країн у коротко- та середньостроковій перспективі вигідно існування КНДР в якості дружньої суверенної держави, яка виконує роль буфера для геополітичних амбіцій США в цьому регіоні.

Тож, «корейське питання» безперечно залишається детермінуючим елементом для механізму забезпечення та підтримання безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Зачіпаючи інтереси ключових світових гравців, стабільність та передбачуваність ситуації на Корейському півострові впливає на міжнародні відносини в цілому. Відповідно, найголовніше для Китаю та Росії – це зберегти статус-кво в регіоні, стабільний мир, застосовувати тактику поділу політики та економіки стосовно РК та КНДР, а також збільшувати свій вплив на розвиток подій. Китай, зокрема, і в майбутньому надасть хоча б мінімум допомоги, щоб Північна Корея не розпалася. Він, з одного боку, буде перекопувати Пхеньян у необхідності політики відкритих дверей, а з іншого боку, буде прагнути до відновлення традиційних дружніх відносин з тим, щоб поширити свій вплив на Північну Корею. Проте, в разі спалаху військового конфлікту малоімовірним є варіант надання Москвою й Пекіном військової допомоги Сеулу та Пхеньяну. Та й навряд чи Вашингтон піде на такий крок. Адже тоді локальний міждержавний конфлікт переросте в міжнародний, а у зв'язку із залученням майже всіх великих держав світу існує ймовірність початку третьої світової війни, чого міжнародне співтовариство не може допустити ні за яких обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погорелова І. С. Корейське питання в зовнішній політиці США (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Погорелова Інна Сергіївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 232 с.
2. Кан Ден Сік. Політико-системний аспект об'єднання країни в політиці Республіки Корея : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Кан Ден Сік ; Національна академія наук України. – К., 2007. – 209 с.
3. Системная история международных отношений в четырех томах. 1918-2003. События и документы / [под ред. А. Д. Богатурова]. – М. : НОФМО, 2003-2004. – Т. 3. События 1945-2003 гг. – 720 с.
4. Канчуков С. А. КНР в интернационализованных локально-региональных конфликтах XXI века [Электронный ресурс] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Канчуков Сергей Алексеевич ; Читинский государственный университет. – Чита : РГБ, 2006. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
5. Лукин А. Перспективы сотрудничества в Северо-Восточной Азии [Электронный ресурс] / Артем Лукин // Международные процессы. – 2010. – Том 8. № 1(22). – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/twenty-second.htm>.
6. Титаренко М. Л. Геополитическое значение Дальнего Востока. Россия, Китай и другие страны Азии / М. Л. Титаренко. – М. : Памятники исторической мысли, 2008. – 624 с.; Его же. Модернизация Китая: вызовы времени [текст] / М. Л. Титаренко // Азия и Африка сегодня. – 2001. – № 11. – С. 2-3.
7. Шевчук О. В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку / Шевчук Олександр Володимирович. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 200 с.
8. Кан Ден Сік. Вказ. праця. – С. 81.
9. Шевчук О. В. Вказ. праця. – С. 102.

10. Канчуков С. А. Вказ. праця. – С. 59, 67.
11. Кан Ден Сік. Вказ. праця. – С. 99.
12. Системная історыя міжнародных адносін у чатырох тамах. 1918-2003. События и документы / [под ред. А. Д. Богатурова]. – Т. 3. События 1945-2003 гг. – С. 481.
13. Там само. – С. 482, 569, 571, 610.
14. О послании Президента РФ В. В. Путина Президенту РК Ким Дэ Джуну [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства иностранных дел РФ. – 2002. – 26 июня. – Режим доступа : <http://www.mid.ru/ns-rasia.nsf/1083b7937ae580ae432569e7004199c2/432569d80021985f43256c050037ef7e?OpenDocument>.
15. Кан Ден Сік. Вказ. праця. – С. 104.
16. Шевчук О. В. Вказ. праця. – С. 109–110.
17. Козырев В. Хронические конфликты и фактор Китая в АТР [Электронный ресурс] / Козырев Виталий // Международные процессы. – 2006. – Том 4. № 2 (11). – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/eleventh.htm>.
18. Кан Ден Сік. Вказ. праця. – С. 105.
19. Хо Стефани. Китай воздерживается от критики Пхеньяна и Сеула [Электронный ресурс] // Голос Америки. – 2010. – 24 ноября. – Режим доступа : <http://www.voanews.com/russian/news/China-Pxenian-Seul-2010-11-24-110385164.html>.
20. Очередная пресс-конференция 25 ноября 2010 г. у официального представителя МИД КНР Хун Лэя [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства иностранных дел КНР. – 2010. – 25 ноября. – Режим доступа : <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/lxjzhzhdh/t772664.htm>.
21. Белый дом: Обама обсудит с Ху Цзиньтао ситуацию по КНДР [Электронный ресурс] // Взгляд. – 2010. – 25 ноября. – Режим доступа : <http://www.vz.ru/news/2010/11/25/450321.html>.
22. Россия не должна допустить войны у своих дальневосточных границ [Электронный ресурс] // БиБиСи Русская служба. – 2010. – 23 ноября. – Режим доступа : <http://www.voanews.com/russian/news/Analysis-and-perspectives/Russia-Korea-conflict-2010-11-23-110189184.html>.
23. Кан Ден Сік. Вказ. праця. – С. 113-114.
24. Шевчук О. В. Вказ. праця. – С. 120-121.

Рецензенты: д.і.н., професар П. М. Трыгуб;
к.і.н., професар С. Г. Сінкевіч.

© Шевчук О. В., Герасим'юк О. О., 2011

Надійшла до редколегіі 30.11.2010 р.